

בית הספר למדעי ההתנהגות במכללת נתניה

קורס שיטות מחקר איכותניות

"אין לי ארץ אחרת"

מחקר נרטיבי על חיילים בודדים

מנחה :

ד"ר אסף שרעבי

תאריך : 26.8.12

מגישים :

נופר

גל

לסיכומים נוספים – סרוק קוד זה :



מתוך : <http://behavioral-sciences-nac.blogspot.co.il>

תוכן עניינים

3.....	מבוא
4.....	רקע תיאורטי
4.....	צבא וחברה
4.....	חיילים בודדים
5.....	משמעות וסיפוק צרכים
5.....	שיטה
6.....	הראיון
6.....	ניתוח תוכן כתבות
6.....	שדה המחקר
8.....	ניתוח תוכן
9.....	ממצאים
9.....	תמיכה חברתית
9.....	חברי הגרעין
10.....	משפחות מאמצות
10.....	תשעה בדירה אחת
11.....	דאגה לצרכים קיומיים
12.....	מי מבין אותך – אף אחד
13.....	הרצון לעשות משהו משמעותי
16.....	סיכום
17.....	רשימה ביבליוגרפית
18.....	נספח א – תמלילי ראיונות

מבוא

השירות הצבאי הוא חלק בלתי נפרד וכמעט מובן מאליו במסלול חייהם של מרבית הנערים בישראל בהגיעם לגיל 18. השירות הצבאי רצוף קשיים אובייקטיביים וסובייקטיביים ותובע הקרבה לא מעטה מן המשרתים, לעיתים – עד כדי חייהם שלהם.

בכל זאת, בכל שנה קמים אלפי נערים יהודים החיים בחו"ל, עוזבים חברים משפחה וחיים שלמים ולוקחים על עצמם את עול שירות הבטחון בישראל. זאת למרות הקשיים האמורים לעיל וללא שתובטח להם כל תמורה מהותית.

השאלה שעמדה לנגד עיננו במחקר זה היא: "כיצד חווים חיילים בודדים את שירותם הצבאי?". כאשר אנו מכוונים לפן הסובייקטיבי ובראיית ההקשר והמשמעות שהם מיחסים למעשה העלייה וההתגייסות לצבא. בעבודה זו נראה כיצד הפסיפס של חיי היום יום, על אף הקשיים והמורכבויות הכרוכים בו – מצטרף לכדי תמונה כוללת חיובית כאשר הוא נצבע בהילה של עשייה משמעותית וסיפוק.

רקע תיאורטי

צבא וחברה

השירות הצבאי בישראל מלווה את תושבי המדינה כצל. מסלול החיים הטיפוסי בישראל כולל שירות צבאי לאחר סיום הלימודים בבית הספר התיכון. חוק שירות ביטחון, שנחקק עם הקמת המדינה, הטיל לכאורה חובת שירות כללית שחלה על כל תושבי המדינה – ללא הבדל מוצא ומין.

במשך שנים רבות שימש צה"ל ועודנו משמש, אמצעי מרכזי בתהליך הגיבוש של החברה הישראלית – כחלק מ"כור ההיתוך" שכוון בשנות ה-50. (ברק-ארז, 2002).

מתוקף תפיסה זו, צה"ל מפעיל באופן אקטיבי מערכות שונות כגון חיל החינוך המקנות השכלה וידיעת השפה בד בבד עם הקניית ערכים לאומיים וחברתיים (נאור, 2007). כך נוצרים יחסי גומלין בין הצבא לחברה באופן בו הצבא ניזון ומושפע מהחברה בתוכה הוא מתקיים אך גם מהווה גורם המכוון את החברה, ערכיה ומושגי הזהות שלה (נאור, 2007; שלם, 2004). ממחיש זאת היטב מחקרו של בן-סירא המראה כי בקרב נוער ישראלי-יהודי, השרות הצבאי הינו מרכיב הזהות הישראלי-ציוני הזוכה לקונסנוס הרחב ביותר (בן-סירא, 1995).

ראוי לומר כי מעמדו המרכזי של הצבא כגורם מחנך ומחברת מהווה מקור גאווה לרבים אך גם מעמיד אותו כמטרה לביקורת על רקע האופן שבו הוא משרת את המערכת המדינית בגיבוש הזהות הלאומית (נאור, 2007) ומכוון תרבות מילטריסטית המזינה את עצמה ומנציחה את המצב בו אנו נתונים, לכאורה, במלחמת "אין ברירה" (קימרלינג, 1993).

קל לראות מכאן כיצד צה"ל מהווה לא רק גורם מחברת הפועל על הבאים בשעריו, אלא כלי המשמש בעצמו ככרטיס כניסה לחברה הישראלית עבור אלה הרוצים להשתתף.

חיילים בודדים

חיילים בודדים מוגדרים ככאלה על פי שני קריטריונים עיקריים¹:

- חיילים הנזקקים לסעד ואין להם קרובי משפחה מדרגה ראשונה בארץ
- כאלה שהגיעו מחו"ל ללא משפחתם כדי לשרת בצה"ל למרות שלא חלה עליהם החובה לעשות כן

¹ עפ"י פקודת מטכ"ל 5.0808: חיילים בודדים - עקרונות, זכויות ונהלים - שירות חובה. סעיף 2

בנוסף, קיימים גופים המאפשרים להכיר בחיילים בודדים שאינם עומדים בקריטריונים אלה. יש לציין שמדובר בהגדרה רחבה המכסה קשת של סטטוסים סוציו-אקונומיים ומשפחתיים. בקצה האחד נמצא "חייל בודד מובהק" שהוא כזה בשל שהותם של הוריו בחו"ל ומאידך ישנם חיילים בודדים המוגדרים כ"חסרי עורף משפחתי", אלה האחרונים אינם זוכים כלל לתמיכה כלכלית או משפחתית (רבינוביץ', 2012). הזכאות לסטטוס "חייל בודד" תוקפה יפה לתקופת השרות בצבא והיא מזכה את החייל בחבילת הטבות הכוללת מענקים ותוספות שכר, זכאות מיוחדת לחופשות ותנאי שירות שונים כגון אפשרות לבצע שיחות לחו"ל². בניגוד להגדרה הרחבה של חיילים בודדים – תמהיל ההטבות לחיילים אחיד למדי ואינו מושפע מהסטטוס היחודי של כל חייל. זאת לפחות על פי החוק היבש.

משמעות וסיפוק צרכים

בבואנו לדון בסיפוק צרכים נתייחס לשני מודלים, מודל פירמידת הצרכים של מאסלו וגישת הלוגותרפיה של פרנקל. המודל של מאסלו מדרג את צרכי האדם מצרכים בסיסיים ועד צרכים "נעלים" באופן הבא: 1. צרכים פיסיולוגיים 2. צורך לבטחון 3. צורך בשייכות ואהבה 4. צורך בהערכה 5. צורך במימוש עצמי. לגישתו – התנהגות האדם מכוונת אותו לספק את הצרכים הנ"ל מן הנמוך לגבוה, כך שרק כאשר ממומש צורך בסיסי תהיה מוטיבציה לפעול כדי לממש את הצורך הבא אחריו, עם זאת הוא מכיר בכך שהמודל אינו משקף בהכרח את המציאות ובקיומן של אנומליות שונות למודל, הן בשל אישיות והן בשל מצב סביבתי (Maslow, 1987). לעומתו – פרנקל מכיר בקדימות של הצורך במשמעות (אותו ניתן לקשר לשלושת הצרכים "העליונים" במודל של מאסלו, ובפרט לשני האחרונים) כך שעבור מציאת המשמעות אדם יהיה מוכן להקריב את סיפוק הצרכים הבסיסיים ובהעדר משמעות – הוא יאבד את הרצון לפעול, גם למען סיפוק הצרכים הבסיסיים (פרנקל, 1982).

שיטה

שיטת המחקר – שיטת המחקר לפיה עבדנו היא שיטה איכותנית העוסקת בפן החוויתי והסובייקטיבי ומאפשרת לחקור את החוויה של חיילים בודדים מתוך ההקשר ועולם המושגים אותם הם מביאים.

² עפ"י פקודת מטכ"ל 5.0808: חיילים בודדים - עקרונות, זכויות ונהלים - שירות חובה. סעיף 4-12

במסגרת המחקר במחקר עשינו שימוש בשתי מתודות איכותניות : ראיונות בסגנון חצי-מובנה וניתוח תוכן של כתבות עיתונאיות בנושא.

הראיון

כאמור, סגנון הראיון בו עשינו שימוש הוא ראיון חצי-מובנה. זאת מתוך הרצון לאפשר מקום להצפה של רעיונות מתוך השדה עצמו ועדיין לספק שלד כלשהו לראיון. מעבר למספר קטן של שאלות דמוגרפיות הכנו שאלות הנוגעות בנקודות מפתח שונות בחיי החיילים הבודדים (גיוס, סופי שבוע וכו') כדי שנוכל לבנות תמונה כוללת ככל הניתן של החוויה של חייל בודד.

ניתוח תוכן כתבות

כדי לספק פרספקטיבה נוספת לעבודה פנינו לחפש כתבות וראיונות עיתונאיים הנוגעים לחוויה של חיילים בודדים.

שיטת החיפוש היתה שימוש במנוע החיפוש של גוגל, המכיל אפשרות מתקדמת להפעלת מנוע החיפוש על אתר אחד בלבד בזמן נתון. ביצענו חיפוש של מלות מפתח רלוונטיות כגון "חיילים בודדים" בעיתונים המקוונים "הארץ", "במחנה", YNET ואתר החדשות של דובר צה"ל. תוצאות החיפוש הוגבלו ל10 שנים אחרונות ואז דלינו מתוך התוצאות כתבות בנושא הרלוונטי

שדה המחקר

ההגעה אל הנחקרים נעשתה בשיטת כדור השלג כאשר מכרה קישרה ביננו לבין ר', חיילת בודדה החיה במגורים משותפים של חיילים בודדים מגרעין "צבר". בשיחה טלפונית עם ר' הסברנו את העניין שלנו ואת הערכתנו לחיילים הבודדים וכאשר קיבלנו את התשובה "כף לשמוע שמישהו מתעניין" הבנו שנפתחה עבורנו דלת. ר' שמחה לשתף פעולה והבטיחה לדאוג להביא את חבריה לגרעין לראיונות, קבענו לפגוש אותה ואת חבריה בבניין המגורים המשותף שלהם במהלך יום אחד מרוכז. במהלך יום זה שימשה ר' כאשת הקשר שלנו ודאגה לכך ששאר חבריה ישתפו פעולה.

הכנה

בימים הקודמים לראיונות עסקנו בחיפוש חומר אקדמי רלוונטי, לצערנו ראינו כי אין חומר רב בנושא חיילים בודדים ועיקר הלמידה הגיעה מנושאים כללים יותר כמו הגירה וחיילים.

גרעין צבר

גרעין צבר (או גרעיני צבר) הוא פרוייקט של תנועת הצופים הנועד לאסוף קבוצות של חיילים בודדים ולספק להם תמיכה כספית, מנהלתית וכו'. במקור גרעין צבר היה מיועד לחיילים בודדים העולים ממדינות דוברות אנגלית ולאחרונה הורחב הפרוייקט גם לעולים מברה"מ לשעבר.

המגורים

את הראיונות ערכנו במגורים של הסטודנטים הממוקמים במבנה השייך לאוניברסיטת חיפה, שם מתגוררים כ-20 חיילים בודדים אשר השתתפו בפרויקט 'נעלה' ו'סלע'.
מגורי החיילים בנויים מזירות קטנטנות המכילות 2 חדרים – אחד לכל חייל וחלל מרכזי משותף הכולל פינת בישול.

הראיון

חלק מהראיונות ערכנו בדירה של ר' ואת שאר הראיונות ערכנו מחוץ לחדר כדי לספוג מעט מאווירת המקום.
בתחילת כל ראיון הצגנו את עצמנו בפני המרואיינים, הסברנו להם את נושא העבודה ואת מטרת העבודה. דיברנו עימם על מנת לקבל רושם כללי על הרגשתם בישראל ובצבא, כולם הביעו עניין רב ושמחו על התעניינותנו בהם. זאת בניגוד למבטי הפליאה והחשדנות להם זכינו במפגש הראשוני עם החיילים.
בראיונות הראשונים עשינו שימוש בהקלטה וכתיבה במקביל, אולם בשלב מאוד מוקדם זנחנו את הכתיבה לאחר שראינו כי ההקלטה מאפשרת לנו להיות ממוקדים במרואיין ובשיחה ומקנה לשיחה זרימה יותר טבעית ונינוחה. הראיונות בדרך כלל התחילו באיפוק מה אבל לאחר מספר דקות "נמס הקרח" והשיחה קלחה באופן טבעי למדי. נוכחנו גם לראות כי לאחר מספר דקות עצם ההקלטה נשכח ואינה מפריעה לדינמיקה הטבעית של השיחה. תרמה גם העובדה כי התשובות והעולם שהם חשפו בפנינו היה לא פחות ממרתק, מה שהפך את הראיון לשיחה קולחת וגרם לנו להרגיש יותר בשיחה אישית ופחות חלק ממטלה בקורס.
במהלך הראיונות למדנו על עולם המושגים של החיילים, לרבות פרוייקטי העלייה (נעלה, סלע) וגרעין צבר. בנוסף, נושא המשמעות וההתייחסות לחיילים הבודדים עלה שוב ושוב מהראיונות ולכן הרחבנו את ההתייחסות לנושא זה מראיון לראיון.

ניתוח תוכן

בסיום שלב הראיונות עברנו לשלב ניתוח הנתונים (ראיונות + כתבות) כאשר אנחנו מתמקדים ברובד הגלוי של הדברים שנאמרו (או נכתבו) ומחפשים אלמנטים חוזרים או שחולקים את אותו מימד להשוואה ומופיעים לפחות בחלק גדול מהחומרים.

מתוך ניתוח זה עלתה התמה המרכזית של העבודה שהיא נושא המשמעות ותמות רבות אחרות, מהן בחרנו להתמקד רק באלה הרלוונטיות לנושא העבודה.

מגבלות המחקר

קושי מרכזי בולט במחקר האיכותני הוא עובדת היות המדגם קטן, בלתי מייצג וללא יכולת הפרדה למשתנים. ניתוח הנתונים נעשה באופן אינדוקטיבי מהפרט אל הכלל למרות שלא ניתן לדעת האם ההכללה מייצגת את החתך בו עסקנו (חברי גרעין צבר העולים ממדינות ברה"מ לשעבר) את כלל אוכלוסיות החיילים הבודדים או שאינה מייצגת כלל ותוקפה הוא פנימי בלבד (קרי: נוגע לחיילים המרואיינים ותו לא)

ממצאים

תמיכה חברתית.

לאור הקשיים החומריים והפסיכולוגיים והבדידות אליהם חשופים חיילים אלה באופן מיוחד יש חשיבות רבה למקורות התמיכה עליהם הם מסתמכים. נבחן באיזה אסטרטגיות הם בוחרים כדי לקבל תמיכה ומה מיקומם על ציר ההשתלבות-התבדלות

חברי הגרעין

במהלך יום הראיונות, בין הראיונות ולעיתים תוך כדי (כזכור – חלק מהראיונות נעשו בסביבת שאר הקבוצה) ניתנה לנו ההזדמנות להתרשם מיחסי הגומלין בין חברי הגרעין ונראה שעיקר הפעילות של חברי הגרעין היא בתוך הקבוצה והם מתייחסים לקבוצת חברי הגרעין כאל 'משפחה' שנייה בה הם חברים. קירבה זו מתאפיינת בכך שאפילו החיילים שיש להם משפחות מאמצות מעדיפים לעשות את החגים יחד עם הגרעין, כך לפי דברי י' "אני לפעמים עושה חגים עם החברים כאן לא רק אצל המשפחה. יש אנשים שגם עלו לא מזמן והן התחברו לחגים ולמנהגים". באופן דומה מתאר זאת א' "ב[תשובה לשאלה "מי החברה שלך"] החברה של הגרעין זה כמו המשפחה. איתם עושה חגים ושבתות גם עושים על האש הולכים לים כל הזמן ביחד" ובכל זאת – כאשר מעמיקים מעט את הדיון בקונפליקטים היום יומיים רומז א' משהו שמעיד על הבדידות שעדיין ישנה בתוך הגרעין:

"יש זמן שקצת קשה שאם אין מישהו שאתה יכול להגיד לו הכל ואיך אתה מרגיש. כי אני בגרעין צבר זה [עדיין] יותר קל, יש אנשים שאתה יכול לדבר איתם [בתוך הגרעין] אבל יש דברים שאתה לא יכול לדבר איתם אבל יותר קל כאן [לעומת חיילים בודדים שאינם חלק מגרעין]"

במחקרה של גולן (גולן, 2003) היא מתארת קבוצה מקבילה של חיילים בודדים ומכנה את יחסה לעצמה "מעגל ראשון". גם היא שמה דגש על מיקומו המרכזי של המעגל הראשון באורח החיים של החיילים אך מעידה גם על חשיבות הקשר לעולים אחרים ("מעגל שני") וגם על שיתופי הפעולה ויחסי החליפין הרבים שישנם מול כל שאר החיילים ("מעגל שלישי")

משפחות מאמצות

בסיירת שקד נהנים החיילים מתמיכת עמותה המורכבת מבוגרי הסיירת ומלווים את החיילים במסלול. יו"ר העמותה, סא"ל (מיל') דני פרל, מארח בחצר ביתו בשני קרוואנים, חיילים בודדים הזקוקים לסיוע בנושא מגורים, על החיבור למקום ולמשפחה המאמצת מעידים דבריו של יוסף עובדיה (דובר צה"ל, 2009):

"כבר כשפגשתי אותם נוצר חיבור [...] אנחנו מאוד קרובים [...] אני זוכר שפעם אחד הילדים הקטנים ספר אותי כאחד האחים במשפחה"

אצל חיילים גרעין בעלי משפחות מארחות, לעומת זאת, ראינו כי המשפחה היא משנית בחשיבותה. י' פוגש את המשפחה פעם ב"כל חודשיים שלושה" ואילו א' כלל לא מקיים קשר כזה עם משפחה מארחת מכיוון שהוא מפחד ש"זה לא נעים בשבילם ובשבילי"

תשעה בדירה אחת

מודל אחר שנתקלנו בו הוא חיילים בודדים המאורגנים באופן פרטי כך שהם חולקים מקום מגורים משותף ותומכים זה בזה בכעין קומונה. דוגמא לכך ניתן למצוא בתשיעייה ג'וש, אליוט, יוני, ישראל, קרייג, סם, טובין, יעקב ודיוויד, כולם חיילים בודדים בתפקידים קרביים החולקים בית מגורים משותף בירושלים (במחנה, 2012).

כפי שעולה מהחיילים להתנהלות בדירה יש מבנה משפחתי:

"כמו בכל משפחה מתפקדת, גם תשעת הלוחמים לא מצליחים להתחמק מהצורך בדמות אב, ומתברר שיוני הוא לא רק הבשילן המשפחתי, אלא גם עונה לדרישות התפקיד. לצדו, בתפקיד האמא, הקבוצה ממקמת את קרייג, ואף על פי שהוא לא מרוצה מהתואר, הוא נאלץ להשלים איתו."

דאגה לצרכים קיומיים

כאשר שוחחנו על תנאי המחיה חיילי הגרעין טוענים שהמצב שלהם הרבה יותר טוב מהמצב של החיילים שהם לא בגרעין. ר' אומרת:

"אנחנו מסתדרים אבל חייל שהוא לא בתוך הגרעין זה משהו אחר, יותר קשה להם. הם לוקחים הלוואות, מעט מאוד מסתדרים בלי לקחת הלוואה מהבנק או מהחברים כדי לשלם את שכר הדירה".

גם י' מתארת קושי דומה בקרב חבריה:

"חברים שלי [לא חברי גרעין] שחיפשו דירה בקיץ תחת לחץ, ולא כולם [כל בעלי הבתים] רצו לדבר עם חברים שלי, והם היו צריכים לעבוד קשה עד הגיוס כדי לשלם על הדירה".

אם נוסיף את דבריו של א', ניתן לראות שיש הסכמה גורפת לגבי היתרון בהיותם חברי גרעין:

"מי שבגרעין יותר טוב לו כי אין פה בעיות כמו לא צריך ללכת לעשות חשבון חשבל וכולי" שאין לך הרבה זמן יש רק שיש שבת וצריך ללכת לעשות חשבון וסידורים שכר דירה וכולי. אני חוזר ויש לי זמן בשביל הכל. גם כאן הם מביאים תלושי אוכל כל שישי-שבת, 100 שקל בערך, זה יותר קל."

הסיוע הכספי שמקבלים החיילים אינו בהלימה לתנאי המחיה, לאלה שאינם חברי גרעין, הבעיה קשה יותר:

ישראל: "אנחנו מקבלים דמי שכירות מהצבא וסכום נוסף למשכורת כי אנחנו חיילים בודדים, אבל זה ממש לא מספיק"

דוגמא קיצונית מספק ש', שגם את מעט הזכויות להן הוא זכאי, התקשה לקבל (ידיעות אחרונות, 2003):

"במשך חמישה חדשים לא קיבלתי משכורת, לא את הזכויות שלי כחייל בודד ובמשך כל התקופה קיבלתי רק יום סידורים אחד [במקום אחת לחודש]. נדמה שלסמלים שלי, לקצינים ואפילו למ"פ שלי, לא היה אכפת"

גם אם נפסול את סיפורו של ש' בתואנה שמדובר ביוצא מן הכלל שאינו מעיד, קשה לערער על התחושה שמסגרת הסיוע ותנאי השרות המוענקת מתקשה לכסות בצורה הולמת על צרכי החיילים הבודדים. נראה כי הטיפול האחיד המיועד להגדרה הרחבה-מדי של חייל בודד הוא בגדר נסיון אבוד מראש לענות על הצרכים המגוונים של אוכלוסיה זו. בפועל, גם נסיונות למימוש זכויות אלו נתקלים לעיתים קרובות בבירוקרטיה משתקת, גופי ת"ש לא מיומנים ולא יעילים ונהלים לא מעודכנים³.

מי מבין אותך – אף אחד

בבחינת החוויות האישיות והתחושות של החיילים רבה חשיבותו של האופן בו הם חווים התייחסות הצבא אליהם:

ע': "זה ממש תלוי במפקדים, אצלי יש לי מפקדות ממש טובות אבל לא יכולה להגיד שהן מבינות אותי. המפקדת של קצינת המדור יותר מבינה אבל המפקדת הישירה רק עכשיו הגיעה לתפקיד היא חמודה ונעים לדבר איתה אבל היא לא מבינה אותי. שאנשים אומרים שהם מבינים זה לא נכון".

כשהיא מבקשת לצאת מוקדם היא לא נענית, מצדה של המפקדת אין כאן הבנה של אורח החיים של חייל בודד "היא [המפקדת] אמרה: 'לא נורא חזרת רק שעה אחרי'. ע' מסבירה את הפער בתפיסה בכך שלאורח חייה השעה הזו משמעותית מאוד ואילו "היא [המפקדת] חוזרת הביתה להורים גרה, באזור ת"א וגם היא החליטה את זה [בחרה את התפקיד ולכן את השעות, כי היא קצינה]"

גם א' לא חושב שמישהו יצא מגדרו כדי להבין אותו, לקו הסיוע הוא לא פונה כי "זה סתם מצלצל, אומרים שאנחנו עושים הכול בשבילך ואז זה בעצם יותר גרוע כי הם אומרים למפקדים ואז המפקדים יותר עצבניים". חשוב לציין שהוא עצמו לא ניסה את האפשרות הזו בעצמו "אבל זה קרה לחברים". האסטרגיה שלו פשוטה, "אם אני צריך משהו אני לא פונה לאף אחד, אני לא צריך משהו" – הוא לא צריך כלום ולכן הוא לא פונה לאף אחד. מאידך – הוא מודה שלחלק מחבריו אין די בכך:

"אם אני רוצה יום סידורים אני אקבל אבל יש הרבה אנשים שהם רצו יום סידורים [במשך] חודשיים ולא קיבלו חברים שלי לא יודע למה אבל ככה."

³ על פי דו"ח מבקר המדינה השנתי מספר 61א לשנת 2010 – פרק שני, מערך תנאי השירות של חיילים בשירות חובה.

גם לר' יש מפקד שמצוייד אולי ברצון טוב אבל במעט ידע לגבי אורח החיים שלה :

"יש לי מפקד תותח ואני חושבת שאני החיילת הראשונה שלו שבודדת, הוא מנסה להבין. [...] אומרים לי למשל שאני לא יכולה לצאת לקורס מק"סים [מפקדי קורסים] כי אני בודדה ואני חייבת להיות שם ושאיני צריכה לבטל את קורס נתיב"

המפקד חושב שר' צריכה לבחור בין קורס מק"סים (מפקדי קורסים) לבין "נתיב" (קורס התגיירות וידיעת הארץ לעולים), זאת לעומת ר' שטוענת מצד אחד ש" זה שאני חיילת בודדה זה אומר שאני לא יכולה לעשות שירות משמעותי? [להיות מפקדת קורס]" ומצד שני שלוותר על 'נתיב' "זה לא פייר, אני מבינה שאי אפשר לקבל הכל, אבל למה דווקא דברים כאלה צריך לקחת" יוצא דופן אחד שנתקלנו בו הוא י' שאינו חווה קושי זה באופן מיוחד כי "בתוך הצבא יש לי מפקד אישי שהוא מבין אותי ויש גם אצלנו סמל שהוא לא מפקד אבל הוא גם מבין. [...] אפשר לדבר איתו ועוזר לפתור בעיות." אצלו, קשיי ההבנה הם בכיוון ההפוך, לפחות כך הוא חווה בתחילת הדרך :

"אני חושב שיש כאן בעיה בצבא שלא מסבירים כ"כ [...] אני לא מבין מה ההגיון בצבא. אני לא מבין איך זה עובד."

אם את התחושות שחווים מרבית החיילים הבודדים ניתן ליחס לחוסר מודעות של הסביבה, החוויה של ש' מעלה חשד לכל הפחות לאטימות, אם לא רוע לב גרידא :

מבחינתם הייתי עוד חייל שאפשר לזרוק אותו בחוסר מעש ולא להתייחס אליו. ביקשתי שיחה אצל המג"ד ואיש לא התייחס. גם כשמילאתי 'טופס 55' (בקשה לשינוי מחדש ביחידה אחרת - פ.פ.) [ההבהרה במקור] איש לא התייחס, והוא לא נשלח בכלל ליעדו."

הרצון לעשות משהו משמעותי

שאלה שחזרנו עליה בראיונות היא מה המטרה לשמה החליטו לעזוב את חייהם הקודמים ולעלות לארץ, בין אם לפני הגיוס או אף מוקדם יותר. ר' מדגישה את המשמעות של המעשה הציוני ואת העדר המשמעות של החיים ברוסיה :

"אני ציונית, הרגשתי שייכות למדינה. שאין לי קשר לרוסיה חוץ מהמשפחה שנשארה שם. מרגישה בבית. 'אין לי ארץ אחרת-זה לא מילים יפות, כי בשום מדינה אני לא מרגישה שום קשר למקום, לאנשים וכולי'."

תפקידה כחונכת שוחרים מעולם לא עמד בפסגת השאיפות שלה: "[...] וקיבלתי מנילה של חיל האוויר בתפקיד של חוקרת מודיעין או מנהלת חיל תקשוב. [...] זה מה שרציתי ומתאים לי. אבל היה צריך לעבור סיווג ביטחוני [ז"א – לא עברתי]". גם היציאות היומיות להן "זוכים" החונכים נראו לה כחסרון, כי "אין מי שיחכה לי בבית ועדיף לצאת בסופ"שים שכולם יוצאים" ואף על פי כן, היא שבעת רצון ומסופקת מהתפקיד כי "למרות כל הקשיים אני מבינה שאני עושה שירות משמעותי ואני עוזרת לתלמידים" גם חברתה ע' מתארת חוסר משמעות ושייכות לחיים הקודמים בליטא ומאידך שייכות ומשמעות לחיים בארץ באופן שהיא "לא יכולה להסביר אבל יש משהו באוויר".

גם א' עלה כי "זה הארץ שלי, אוקראינה זה לא היה בשבילי" ללא חרטות על החיים שהשאר הוא אומר: "היה לי שם הכל אבל יותר חשוב שאתה מרגיש בבית וכאן אני מרגיש כמו בבית". את התכלית בעשייה שלו הוא לא מוצא בקריירה בתחום ההנדסה אלא ב"לעשות משהו חשוב כמו צבא, קורס מכ"ם, קצינים וכל החיים בצבא"

באופן דומה מנמק י' את בחירתו בהנדסה קרבית, לדבריו "אם אני לא אלך לחי"ר אני לא רוצה ללכת למשהו שמבחינתי לא משמעותי. רציתי לבחור משהו שיעזור למדינה. שחשוב.", בהמשך הוא מבאר "שחיל רגלים הם בגבולות והנדסה זה גם מעניין כי זה עם מכשירים וגם חשוב"

מוטיב שהוזכר במחקר דומה של אלונה גולן (גולן, 2003) הוא הרצון להיות "כמו כולם", מוטיב זה לא עלה בראיונות שביצענו, יתכן שהסיבה לכך היא שגולן התמקדה בעיקר בחיילים בודדים שהם בני יורדים, להם יש בסיס להשוואה עם חברים ומכרים החיים בארץ ואולי גם מניע אפולוגטי מהיותם יורדים.

על האופן שבו החברה הישראלית והקהילה היהודית מייחסות משמעות לתפקידי צבא ניתן אולי ללמוד מדבריו של גיוש הרטמן על אבן הדרך שבישרה את סופו של הנתק עם הוריו, כאשר פורסמה כתבה בג'רוזלם פוסט על מפעלו האישי בתחום שיפור מקצוע הקליעה בצה"ל (במחנה, 2009):

"אמא שלי ראתה אותי [בעיתון] ופתאום הבן שלה לא היה רק הילא עורך-דין' והכבשה השחורה. פתאום היא הבינה שעשיתי משהו בחיים. התמונה הוצבה על הפסנתר בחדר האורחים ואמא שלי ניסתה גם להתקשר אלי."

המשותף לכל אלה אינו רק האופן שבו הם מדגישים את המשמעות בעשייה, אלא האופן שבו הם מוכנים לוותר על צרכים בסיסיים יותר, לכאורה, בכדי להגשים צורך פנימי ועמוק יותר של "משמעות". הווה אומר – אין כאן מדרג של צרכים שרק סיפוקו של הצורך הבסיסי מאפשר להגיע לסיפוק של צורך גבוה יותר אלא חשיבות ראשונית יותר של המשמעות כפי שמתאר זאת פרנקל:

"אם אדם מוצא את המשמעות שהוא מבקש, הוא מוכן לסבול, להקריב קורבנות למענה ובשעת הצורך גם למסור את נפשו עליה. והיפוכו של דבר, כשאין משמעות, הוא נוטה לאבד את עצמו לדעת ומוכן לעשות זאת, גם אם לכאורה באו כל צרכיו על סיפוקם" (פרנקל, 1982, 17)

חיזוק נוסף לאופן בו משמעות משפיעה על התפקוד ניתן למצוא במחקרם של בן-שלום והורנצ'יק המראה כי מידת ההזדהות לאומית מנבאת הסתגלות חברתית-תרבותית בקרב עולים המשרתים בצבא (בן-שלום והורנצ'יק, 2006)

סיכום

במחקר זה ראינו כיצד חיילים בודדים חווים חיים הכרוכים בניתוק מבית ומסביבה מוכרת ואפופים בקשיים חומריים ופסיכולוגיים, לעיתים תוך תמיכה מאוד מוגבלת מהסביבה. למרות כל אלה, הנרטיב המרכזי בהווה שלהם אינו הקושי אלא השייכות והמשמעות, כאשר הקשיים נתפסים כעין תפאורה המקשטת את הסיפור, אבל בשום אופן אינם הופכים להיות העיקר. במובן זה, הקשיים בסיפוק צרכים בסיסיים כמעט ואינם משפיעים על הרצון לספק צרכים "נעלים" כגון שייכות והערכה (זאת בהגדרתם על פי מאסלו) ועיקר ההשפעה היא דווקא מראש הפירמידה לכיוון בסיסה כך שהצורך במשמעות ושייכות מכתיבים את האופן והעוצמה שבהם מתפתחים הצרכים הבסיסיים, זאת בהתאם לגישתו של פרנקל.

בהתאם להיקף העבודה, נושאים רבים נוספים שניתן היה לחקור נותרו בגדר שאלה בלתי פתורה. שאלה אחת על ציר הניתוח מאסלו-פרנקל היא האם ומתי היתה פגיעה בצורך בסיסי שוללת את החשיבות של משמעות ושייכות, מעט אור ניתן היה לשפוך לו היתה ניתנת ההזדמנות לראיין את ש' עליו סופר בכתבה ואשר "זכה" להיות דוגמה קיצונית לטיפול גרוע במיוחד של המערכת.

נושא אחר שלא נחקר לעומקו הוא כיצד תופסים החיילים את המהות של זהותם הציונית ועל בסיס אילו מרכיבים, לצורך השוואה – בן-סירא מראה במאמרו (בן-סירא, 1995) כי בקרב נוער יהודי החי בישראל מהות הציונות היא מעורפלת וערטילאית ואינה מקושרת לגורם אחד דומיננטי כגון טריטוריה או דת.

בפן האיש, שיטת המחקר המכתיבה מגע אישי ובלתי אמצעי עם אנשים. הסיפורים והחוויית ריתקו וסיקרנו וודאי שהותירו חותם משלהם. דווקא בתקופה מורכבת בה הציונות והצבא זוכים לביקורות מכאן ומכאן, מרגש לשמוע אמירה ישירה, אולי נאיבית, של אמת אישית האומרת "לכאן אני שייך".

רשימה ביבליוגרפית

- בן-סירא, ז (1995). **ציונות מול דמוקרטיה: עמדות וערכים של מתבגרים ישראלים-יהודים**. ירושלים: הוצאת ע"ש י"ל מאגנס. עמ' 35-42.
- בן שלום, ע. הורנצ'יק, ג (2006). זהות תרבותית והסתגלות של מהגרים בהקשר מטמיע - עולים מברית המועצות לשעבר בצה"ל. **מגמות – רבעון למדעי ההתנהגות**. 44 (3): עמ' 452-467. 2006.
- במחנה (2009). "מייקי לב הזהב". **במחנה**. 2009 (14).
- במחנה (2012). "תשעה בדירה אחת". **במחנה**. 2012 (7).
- ברק-ארז, ד (2002). **צבא חברה ומשפט**. תל אביב: רמות-אוניברסיטת תל-אביב. 2002, תשס"ב.
- גולן, א (2003). תפיסת ה"תרבות הישראלית" אצל חיילים שעלו ארצה לשרת בצה"ל. הוגש כעבודת גמר לתואר MA באוני' תל אביב. טרם פורסם.
- דובר צה"ל (2009). "חייל בודד מרובה הורים". **אתר חדשות דובר צה"ל**.
http://dover.idf.il/IDF/News_Channels/Personal/09/11/1901.htm
- ידעות אחרונות (2003). יסוריו של המתנדב. **אתר YNET**. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-2459515,00.html>
- לב-ארי, ל (2009). שאלת הגבולות בהגירה: על טרנס-לאומיות, קשרים חברתיים וזהות בקרב ישראלים החיים באירופה. אוקטובר 2009. עמ' 45-53.
- נאור, מ (2007). **צבא, זיכרון וזהות לאומית**. הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס. 2007. עמ' 40-47.
- פרנקל, ו (1982). **הזעקה הבלתי נשמעת למשמעות**. תל אביב: דביר, הוצאה לאור. עמ' 16-28.
- קימרלינג, ב (1993). מיליטריזם בחברה הישראלית. **תיאוריה וביקורת**. 1993 (4). עמ' 123-140.
- רבינוביץ', מ (2012). ילדים נטושים. **מרכז המידע והמחקר של הכנסת**.
- שלם, מ (2004). צבא מחפש משמעות: ערכי ארגון ההגנה-בחינה היסטורית של תהליך התגבשותם ודרך הנחלתם. תשס"ד, 2004. עמ' 36-45.
- Maslow, A (1987). A Theory of Human Motivation. In: Leslie Carr, Judith Hibbard (Ed), **Motivation and Personality**, NY: Harper & Raw, Publisher inc. pp15-31.

נספח א – תמלילי ראיונות

<הוסר מטעמי פרטיות>